

Bolesław Kumor

Granice metropolii (halickiej) lwowskiej w okresie przed rozbiorem

---

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 11/1-2, 3-20

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. KUMOR BOLESŁAW

**GRANICE METROPOLII (HALICKIEJ) LWOWSKIEJ W OKRESIE
PRZEDROZBIOROWYM**

Treść; 1. Podstawy historyczne genezy metropolii. 2. Różne próby rozwiązania problemu przynależności metropolitalnej Rusi Czerwonej. 3. Utworzenie metropolii w Haliczu i jej translacja do Lwowa. 4. Formowanie się granic metropolii od XV—XVIII w.

1. Podstawy historyczne genezy metropolii

Zjednoczone przez Władysława Łokietka (1306—1333) i Kazimierza Wielkiego (1333—1370) Królestwo Polskie objęło za ledwie połowę dawnego obszaru Polski sprzed podziału dzielnicowego. Nowe terytorium państwa stanowiły bowiem Wielkopolska i Małopolska, okrojone w stosunku do dawnego zasięgu terytorialnego. Pod względem kościelnym Monarchia Kazimierzowska nie objęła całej metropolii gnieźnieńskiej. Żadna z diecezji, wchodzących w skład jej, nie znalazła się w całości w granicach nowoutworzonego Królestwa. Diecezje lubuska i kamieńska odpadły politycznie w całości. Obok skromnych posiadłości k. Ostrzeszowa i Kępna w całości również poza granicami kraju znalazła się diecezja wrocławska na Śląsku. Północne i zachodnie kresy diecezji poznańskiej należały pod względem politycznym do Brandenburgii. Część archidiecezji gnieźnieńskiej i prawie 2/3 terytorium diecezji włocławskiej objęły zaborcze granice państwa krzyżackiego. Prawie cała diecezja płocka znalazła się do 1351 r. poza granicami wznowionego Królestwa. Co więcej stołeczna diecezja krakowska sięgała w rejonie Spisza, Pszczyzny i Bytomia zagranicznych terytoriów¹.

¹ Por. Podział terytorialny polskiej prowincji kościelnej w czasach Kazimierza Wielkiego, mapa, W: Z. K a c z m a r c z y k, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1946, s. 78; Polska w dobie przywrócenia Królestwa (wiek XIV), mapa, W: J. N a t a n s o n - L e s k i, *Rozwój terytorialny Polski do roku 1572*, Warszawa 1964, s. 68.

W takiej sytuacji kościelnej doszło do zorganizowania nowej, drugiej z rządu metropolii w granicach Korony Królestwa Polskiego. U podstaw jej genezy leżą m. in. przyczyny natury zarówno politycznej, jak i kościelnej. Z zagadnień politycznych należy wymienić nade wszystko zajęcie i wcielenie Rusi Czerwonej do Polski, co, ze względu na współzawodnictwo Węgier i Litwy, trwało od 1340 do 1387 r. W rezultacie wspomnianych procesów zostały bezpośrednio inkorporowane do Polski, Ziemia Przemyska i Sanocka (1344), Lwowska i Halicka i część Wołynia z Krzemieńcem i Oleskiem (1349/66), w charakterze lenna natomiast Ziemia Chełmska, Bełska i Włodzimierska (1366) i Podole.

W ślad za postępem zdobyczy terytorialnych postępowała praca nad zorganizowaniem dla nowych nabytków administracji państwowej, podniesieniem gospodarczym miast i rozwojem handlu, oraz akcja cywilizacyjna prowadzona przez Kościół łaciński. Ta ostatnia była tym bardziej konieczna, że na Rusi Czerwonej zaznaczyły się mocne wpływy Kościoła węgierskiego ze strony prymacjalnej stolicy w Ostrzyhomiu². Akcja polska, zmierzająca do utrwalenia chrześcijaństwa łacińskiego na Rusi, znalazła poparcie ze strony papieży awiniońskich³, a głównymi jej propagatorami były zakony żebracze, franciszkanie i dominikanie, działający na tych terenach od XIII stulecia⁴.

Rezultatem tej akcji było pojawienie się pierwszych biskupów łacińskich na omawianych terenach. Tak 15 XII 1320 r. pap. Jan XXII bullą *Ad regimen universalis ecclesiae* zamianował biskupa kijowskiego⁵, 18 I 1353 r. pap. Innocenty VI bullą *Etis cunctis* obsadził biskupstwo przemyskie⁶, a bullą *Inter cetera*, que z 2 V 1358 — biskupstwo w Włodzimierzu Wołyńskim⁷. Dzięki intensywnej akcji tegoż papieża doszło do nominacji biskupów dla dalszych stolic. Tak 11 I 1359 bullą *Quam sit onusta periculis* został mianowany biskup dla Lwowa⁸, a bullą *Dum iuxta pastoralis officii debitum* z 20 V 1359 r. — biskup dla Chełma⁹. Obok nowomianowanych biskupów, którzy posiadali charakter więcej tytułarny, niż faktyczny, działał na Rusi halickiej w własnym imieniu jako ordynariusz miejscowy biskup lubuski¹⁰.

² W. A b r a h a m, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, t. I s. 100 nn.

³ Tamże, s. 230.

⁴ Tamże, s. 164 nn.

⁵ VMPL (*Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae*, ed. A. Theiner, Romae 1860) t. I nr 252 s. 162 n.

⁶ Tamże, t. I nr 720 s. 543 n.

⁷ Tamże, t. I nr 786 s. 586 n.

⁸ Tekst bulli podaje W. A b r a h a m, op. cit., nr 5 s. 369 n.

⁹ Tamże, nr 6 s. 371 n.

¹⁰ Tamże, s. 255 nn.

2. Różne próby rozwiązania problemu przynależności metropolitalnej Rusi Czerwonej

Na odcinku przynależności metropolitalnej nowokreowanych biskupstw przejawiały się różne koncepcje. Pierwsza z nich wysuwała projekt utworzenia samodzielnej metropolii dla nowoincorporowanych terenów (1349), i tą koncepcją zajmujemy się nieco niżej. Druga tendencją, wyrosła prawdopodobnie w miejscowych środowiskach książąt ruskich, dążyła do związania nowopowstałych biskupstw bezpośrednio ze Stolicą Apostolską. Reprezentantem tej opinii był, jak się wydaje, ks. Jerzy II Trojdenowicz, a może i w pewnym okresie sam król Kazimierz Wielki. Pierwszy chciał przez to podkreślić niezależność organizacji kościelnej w swym państwie, podczas gdy drugi wydział w tej formie mocniejsze ubezpieczenie się przed pretensjami Lubusza¹¹.

Na istnienie takich tendencji dostarcza przykładu diecezja przemyska. W bullii nominacyjnej dla biskupa Mikołaja Rusina *Etsi cunctis* (18 I 1353) pap. Innocenty VI wyraźnie stwierdził, że „diecezja przemyska... zależy bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej”, co powtórzył tego samego dnia w bullii, skierowanej do prawdopodobnie jeszcze nieistniejącej kapituły przemyskiej¹². Tenże papież w bullii *Dudum felicitis recordationis* z 12 VIII 1354 r. ze względu na fakt, iż „diecezja przemyska jest bezpośrednio zależna od Stolicy Apostolskiej” polecił elektowi przemyskiemu Mikołajowi, by przyjął konsekrację biskupią od dowolnie wybranego biskupa i na jego ręce złożył przepisane wyznanie wiary i przysięgę wierności¹³. W wypadku istnienia normalnej organizacji kościelnej akty te były zarezerwowane dla metropolity¹⁴.

Wkrótce atoli przejawiała się inna tendencja, która zmierzała do podporządkowania Rusi halickiej pod względem kościelnym metropolii gnieźnieńskiej. Ośrodkiem tych planów był dwór królewski Kazimierza Wielkiego zapewne nie bez wpływu metropolity gnieźnieńskiego, Jarosława Bogoryi ze Skotnik (1342—1374). Nie bez znaczenia na decyzję króla była nowa wojna z Litwą o Ruś Halicką (1352), pod wpływem której postanowił on nowozdobyty kraj jeszcze silniej związać z Polską. W dniu 17 XII 1357 r. Kazimierz Wielki wystąpił z prośbą do pap. Innocentego VI o poddanie przyszłych katedr biskupów łańcuckich na Litwie i Rusi metropolicie gnieźnieńskiemu¹⁵. Prośba króla po pewnej zwłoce została załatwiona pomyślnie.

¹¹ Tamże, s. 240.

¹² VMPL t. I nr 720 s. 543 n. „...ecclesie Premisliensi ad Romanam ecclesiam nullo mēdio pertinenti”.

¹³ Tamże, t. I nr 726 s. 555—556.

¹⁴ W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Aufl. 2, Wien 1962, Bd II s. 134.

¹⁵ W. Abraham, op. cit., nr 4 s. 367—368 (Dokument).

20 V 1359 r. pap. Innocenty VI w bulli *Ad cumululum tue*, skierowanej na ręce metropolity gnieźnieńskiego, polecił nominata chemskiego Tomasza i stwierdził, że jest on sufraganem gnieźnieńskiej prowincji kościelnej¹⁶. Równocześnie zgodnie z tymi zasadami polityki kościelnej król biskup przemyski Mikołaj wziął udział w synodzie prowincjalnym gnieźnieńskim, odbytym w Kaliszu w 1357 r.¹⁷. Taką politykę reprezentował dwór polski jeszcze w 1363 r. Tak w suplicie z 6 IV 1363 r. zanesionej do pap. Urbana V w sprawie założenia biskupstwa we Lwowie, król Kazimierz prosił papieża, by zechciał zamianować biskupa dla Lwowa i polecił go arcybiskupowi gnieźnieńskiemu, jako „metropolicie miejscowemu”¹⁸.

Wzmianka o prawach metropolitalnych Gniezna w stosunku do Lwowa była tym bardziej na czasie, że w międzyczasie powstała orientacja podporządkowania Rusi halickiej łacińskiemu patriasze Konstantynopola. Pap. Urban V dał się szybko pozyskać dla planów Kazimierza i bullą *Exhibita nobis* z 6 IV 1363 r. polecił arcybiskupowi gnieźnieńskiemu przeprowadzenie procesu informacyjnego w sprawie utworzenia biskupstwa we Lwowie¹⁹, przyznając tym samym Gnieznu stanowisko metropolitalne w stosunku do nowokroewanego biskupstwa.

Wspomniano już uprzednio o pojawieniu się nowej koncepcji, dążącej do rozwiązania przynależności metropolitalnej łacińskich biskupstw na Rusi w ramach łacińskiego patriarchatu konstantynopolskiego. Powstała ona zapewne w awiniońskiej kurii papieskiej i była, jak można przypuszczać, wyrazem jej protestu i przeciwdziałania w odniesieniu do projektu i zabiegów Kazimierza Wielkiego, zmierzających do utworzenia prawosławnej metropolii w Haliczu za zgodą ekumenicznego patriarchy Konstantynopola. Możliwe, że takie rozwiązanie sprawy znalazło poparcie ze strony Litwy, do której należały pod koniec 50 lat XIV stulecia Ziemia Chełmska i Wołyń²⁰.

Przed r. 1358 na zlecenie łacińskiego patriarchy Konstantynopola Wilhelma biskup Salubrii Augustyn zamianował biskupem w Włodzimierzu Wołyńskim niejakiego Piotra z zakonu kaznodziejskiego. Na zlecenie tegoż patriarchy sakry biskupiej udzielił nominatowi biskup miśnieński Jan I z Eisenberg (1342—1370). Fakty te niedwuznacznie stwierdzają jurysdykcję metropolitalną patriarchy łacińskiego na Rusi. Co więcej mimo pewnych nieformalności zaszytych przy nominacji biskupa Augustyna, pap. Innocenty VI nominacji nie cofnął, ale bullą

¹⁶ Tamże, nr 6 s. 372 „...Cum igitur idem electus suffraganeus tuus’.

¹⁷ Tamże, s. 242.

¹⁸ Tamże, nr 9 s. 376.

¹⁹ VMPL t. I nr 826 s. 615—616.

²⁰ Por. W. A b r a h a m, op. cit., s. 244.

Inter cetera, que z 2 V 1358 r. ją potwierdził²¹. Wprawdzie w ekspedycji bulli papieskiej nie wymieniono patriarchy Konstantynopola jako metropolity miejscowego, ale uczynił to tenże papież w bulli *Ad cumulum tue* z 11 I 1359 r. przy okazji nominacji Tomasza de Illeye na biskupstwo lwowskie, kiedy to wyraźnie zazaczył, że „diecezja lwowska jest podległa prawom metropolitalnym” Konstantynopola²². Nominacje te, jak można się było spodziewać, spowodowały odżycie projektu króla, by podporządkować biskupstwa czerwonoruskie metropolii gnieźnieńskiej, jak to uprzednio o tym wspomniano.

3. Utworzenie metropolii w Haliczu i jej translacja do Lwowa

Kiedy w r. 1366 Kazimierz Wielki po nowej wojnie z Litwą umocnił się na Rusi Czerwonej, powrócił do pierwotnego projektu, postulującego utworzenie osobnej metropolii łacińskiej dla tego terytorium. Jeszcze w r. 1349, jak informuje bulla pap. Klemensa VI *Attendentes innumera* z 14 III 1351 r., król przesłał na ręce papieża projekt erylowania osobnej metropolii na Rusi halickiej z siedmioma biskupstwami²³. Nie znamy bliżej treści supliki królewskiej, i nie wiemy gdzie były projektowane biskupstwa dla nowej metropolii. Można atoli przyjąć, że sieć tych biskupstw prawdopodobnie miała się pokrywać z hierarchią Kościoła wschodniego. Obok więc Halicza, przewidzianego na stolicę metropolii — arcybiskupa, brano zapewne pod uwagę stolice biskupstw prawosławnych, a więc Beż, Chełm, Lwów, Sambor, Przemysł i Włodzimierz. Projekt ten jednakże upadł ze względu na niesprzyjające okoliczności polityczne i odżył dopiero w r. 1366, kiedy Ruś Czerwona znalazła się znów w granicach Monarchii Kazimierzowskiej.

Wprawdzie Długosz informuje, że ostatecznie erekcji metropolii halickiej dokonał 6 IV 1361 r. pap. Urban V²⁴, ale relacja ta okazała się błędna²⁵. Korzystając bowiem zarówno z pomyślnego wyniku wojen polsko-litewskich o Ruś Czerwoną, jak i ze śmierci biskupa lubuskiego Henryka († 1365), Kazimierz Wielki ponowił suplikę w Awinionie w r. 1366.

Tym razem została ona załatwiona pomyślnie. W r. 1367 metro-

²¹ VMPL t. I nr 786 s. 586—587.

²² W. Abraham, op. cit., nr 5 s. 369 n.

²³ VMPL t. I nr 702 s. 531—533 „...in quibus (Ruthenerum terras) possent constitui et creari septem diffusi episcopatus cum suo metropolitano”.

²⁴ J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, W: Opera omnia, ed. I. Pauli Zegota, Cracoviae 1876, t. XII s. 287.

²⁵ Por. W. Abraham, op. cit., s. 267 n.

polia halicka posiadała już własnego arcybiskupa w osobie niejakiego Krystyna²⁶. Wprawdzie, jak przypuszcza Abraham, ze względu na proces papieski w sprawie pretensji Lubusza do jurysdykcji kościelnej na Rusi, nie wystawiono bulli erekcyjnej dla nowej metropolii, ale jej istnienie przed r. 1375 potwierdzają inne „współczesne dokumenty. Pierwsza wzmianka w dokumentach papieskich o istniejącej metropolii znalazła się w bulli *Apostolatus officium* z 5 V 1371 r., mocą której pap. Grzegorz XI zamianował Hynka z zakonu eremitów św. Augustyna biskupom włodzimierskim²⁷. W osobnej ekspedycji bulli papież uwiadomił arcybiskupa halickiego jako metropolitę o obsadzeniu biskupstwa włodzimierskiego. W ten sposób kuria papieska faktycznie uznała istnienie metropolii halickiej, stąd też po rychłej śmierci arcybiskupa Krystyna powierzyła jej zarząd biskupowi Seretu, Andrzejowi Jastrzębcowi²⁸.

Tymczasem po śmierci króla Kazimierza († 1370) na Rusi wszczął się ruch przeciwko Kościołowi katolickiemu, który m. in. wzmogła zapewne bulla *Ecclesiarum regimini* z 19 VII 1372 r. pap. Grzegorza XI, polecająca biskupowi krakowskiemu usunięcie biskupów prawosławnych z zajmowanych stolic²⁹. Zamęt powiększały nadto odnowione pretensje biskupów lubuskich. Te okoliczności, wzmocnione poparciem rządcy Rusi Czerwonej ks. Władysława Opolskiego, przyspieszyły formalną decyzję papieską. 21 VII 1373 r. pap. Grzegorz XI bullą *Animarum periculis*, skierowaną na adres generała franciszkanów, i bulla *Laetamur in Domino* z 21 VII 1373 r. — do neofitów Rusi Czerwonej³⁰, oraz bullą *Qui relictis parentibus* z 6 III 1374 r. — do generała dominikanów, zatwierdził przywileje duszpasterskie obydwu zakonów żebraczych „bez względu na sprzeciw... biskupa lubuskiego..., upierającego się jakoby posiadał jurysdykcję na tych terenach”³¹. Nadto jeszcze 14 VII 1372 r. listem apostolskim *Intelleximus per relationes* zlecił arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i biskupom krakowskiemu i płockiemu zbadanie stanu faktycznego odnośnie do istniejących biskupstw łacińskich w Haliczu, Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie³².

Relacje komisji papieskiej były pozytywne, a kiedy nadto doszła

²⁶ Tamże, s. 268; Tenże, *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie*, Lwów 1909, s. 15.

²⁷ VMPL t. I nr 860 s. 660.

²⁸ W. Abraham, *Powstanie organizacji*, s. 271; Tenże, *Początki arcybiskupstwa*, s. 15.

²⁹ VMPL t. I nr 910 s. 676.

³⁰ J. Skrobiszewski, *Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium*, Leopoli 1628, k. D₃ i D_{3'} — D₄ (Dokumenty).

³¹ W. Abraham, *Powstanie organizacji*, s. 294; Tenże, *Jakub Strepa arcybiskup halicki 1391—1409*, Kraków 1908, nr 11 s. 110—112.

³² VMPL T. I nr 908 s. 675.

suplika króla Ludwika Węgierskiego i ks. Władysława Opolczyka pap. Grzegorz XI bullą *Debitum pastoralis officii* z dnia 13 II 1375 r. postanowił co następuje:

1° Uznał kościoły w Haliczu, Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie za katedralne.

2° Skasował jurysdykcję i wszelkie pretensje prawne biskupów lubuskich do kościołów łacińskich na Rusi Czerwonej.

3° Wyniósł Halicz do godności arcybiskupstwa — metropolii, której podporządkował w charakterze sufraganii biskupstwa w Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie³³.

Listem apostolskim *Litteras tue nobilitatis*, wysłanym tegoż dnia na adres ks. Władysława Opolczyka, papież powiadamiał go o dokonanym kroku i prosił o wysunięcie odpowiednich kandydatów na nowokreowane biskupstwa³⁴. Z bulli papieskiej *Dum ad personam tuam* z dnia 26 I 1376 r. wynika, że stolica metropolitalna w Haliczu otrzymała wkrótce arcybiskupa w osobie niejakiego Macieja³⁵.

Pod względem politycznym nowa metropolia objęła Ruś Czerwoną przynależną do Polski. Niebawem poszerzyła ona granice na wschód przez podporządkowanie diecezji kamienieckiej, powstałej w latach 1379—1384 i obejmującej Podole³⁶, oraz najprawdopodobniej kijowskiej, powstałej około 1400 r.³⁷. Ilość sufraganii wzrosła jeszcze w XIV w. przez włączenie do halickiej prowincji kościelnej biskupstwa we Lwowie, co uczynił pap. Bonifacy IX bullą *Ad cumulum tue* z dnia 16 III 1390 r.³⁸.

Prawie równocześnie z erekcją metropolii rozpoczęły się starania o translację stolicy z Halicza do Lwowa, będącego najludniejszym i obronnie najmocniejszym miastem w kraju. Inicjatorem ich był ks. Władysław Opolczyk, a jak można przypuszczać żywe poparcie znalazły one ze strony metropolity halickiego Macieja. W odpowiedzi na nie pap. Grzegorz XI bullą *Exhibita nobis nuper* z 3 III 1375 r. powołał w tym celu specjalną komisję, w skład której obok arcybiskupa — metropolity gnieźnieńskiego weszli nadto biskupi z Krakowa i Płocka³⁹.

³³ Tamże, t. I nr 964 s. 713 n.; por. W. Abraham, op. cit., s. 296 nn.

³⁴ VMPL t. I nr 963 s. 712—713.

³⁵ Tamże, t. I nr 988 s. 731—732.

³⁶ Por. W. Abraham, *Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim*, W: Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250. rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego 1912, t. I (nadb.) ss. 39.

³⁷ Por. T. Długosz, *Z dziejów biskupstwa kijowskiego*, Lwów 1932.

³⁸ W. Abraham, *Powstanie organizacji*, s. 393 (Dokument); MPV (Monumenta Poloniae Vaticana) t. VIII *Acta Bonifacii papae IX*, fasc. I (1389—1391), ed. E. Długopolski, Kraków 1939—1946, nr 102 s. 92—94.

³⁹ VMPL t. I nr 967 s. 719.

Mimo spodziewanego pomyślnego wyroku papieskiego translacja miała nastąpić dopiero po 40 latach. Na tak długiej zwłoce zaciążyły zarówno wznowione pretensje i fakty jurysdykcji kościelnej na Rusi ze strony biskupów lubuskich, jak i pewne trudności polityczne czynione ze strony Węgier³⁹. Niemniej podjęte starania kontynuował prawdopodobnie arcybiskup Jakub Strepa († 1409) zmarły w opinii świętości⁴⁰ i jego następca Mikołaj Trąba pod koniec 1410 r.⁴¹.

Dopiero po zjeździe polsko-węgierskim w Lubowli (1412) antypap. Jan XXIII, do którego obediencji należała Polska, bullą *In eminenti specula militantis Ecclesie* z 28 VIII 1412 r. przeniósł stolicę metropolii czerwonoruskiej z Halicza do Lwowa, nadał archidiecezji i metropolii nazwę „lwowska”, wyniósł lwowski kościół p. w. Wniebowzięcia NMP do godności archikatedry i wytyczył granice dla lwowskiej prowincji kościelnej⁴². Ze względu na miejscowe trudności polecenie papieskie wykonania bulli nastąpiło dopiero 30 V 1414 r.⁴³.

Zgodnie z brzmieniem bulli translacyjnej granice metropolii objęły: archidiecezję lwowską, oraz diecezje przemyską, chełmską, kamieniecką, włodzimierską i kijowską, a nadto biskupstwo sereckie w Mołdawii. Taką samą organizację metropolii z pominięciem biskupstwa sereckiego przekazały dokumenty z 2 X 1413 r.⁴⁴. To ostatnie biskupstwo powstało w 1370 r.; ze względu jednakże na ścierające się w Mołdawii wpływy Polski i Węgier, pap. Urban V w bulli z 1370 r. wyraźnie wyjął je spod jurysdykcji metropolity halickiego i poddał bezpośrednio Stolicy Apostolskiej⁴⁵.

4. Formowanie się granic metropolii od XV—XVIII w.

To niepowodzenie Polski na odcinku biskupstwa mołdawskiego nie trwało zbyt długo. Już w 1387 r. wojew. mołdawski Piotr złożył hołd lenny Władysławowi Jagielle, a w ślad za polityczną zwierzchnością Polski poszła również ekspansja kościelna. Jak już wspomniano

⁴⁰ W. Abraham, *Początki arcybiskupstwa*, s. 42 n.

⁴¹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, coll. A. Sokołowski et J. Szujski, Kraków 1876, t. I nr 42 s. 35—36; por. W. Abraham, *Udział Polski w soborze pizańskim*. Rozpr. Wydz. hist. fil. Ser. II, Kraków 1905, t. XXII s. 148.

⁴² *Bull. Rom.*, t. IV s. 414—415; VMPL t. II nr 8 s. 56; por. A. Abraham, *Początki arcybiskupstwa*, s. 44 n. podaje datę 20 VIII 1412.

⁴³ VMPL t. II nr 15 s. 13.

⁴⁴ *Akta unii Polski z Litwą 1386—1791*, wyd. W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 51 s. 60—72.

⁴⁵ W. Abraham, *Powstanie organizacji*, s. 287 przyp. 1.

w 1412 r. diecezja serecka znalazła się w granicach metropolii lwowskiej. Do teŝe prowincji kościelnej zalicza ją arcybiskup lwowski Grzegorz z Sanoka w dokumencie z 12 VIII 1466 r.⁴⁶ i bulla pap. Leona X *Exponi nobis nuper* z 24 VII 1515 r., skierowana na ręce metropolity lwowskiego B. Wilczka⁴⁷.

Odnowione staraniem arcybiskupów lwowskich pod koniec XVI w. biskupstwo mołdawskie ze stolicą w Bakowie ze względu na sytuację polityczną początkowo nie uznało wyraźnej przynależności metropolitalnej. Niektórzy autorzy przyjmują, że w 1611 r. należało do węgierskiej prowincji kościelnej Kalotsa⁴⁸. Opinii tej jednakże nie potwierdzają procesy informacyjne biskupów bakowskich z lat 1607 i 1631. Pierwszy z 1607 r. wprawdzie nie informuje wyraźnie o przynależności metropolitalnej diecezji, ale sam fakt, że wstępny proces informacyjny biskupa Hieronima Arsengli odbył się we Lwowie, prowadzony przez oficjała lwowskiego ks. Wojciecha Pelickiego, powagą arcybiskupa miejscowego Jana Zamojskiego⁴⁹, każe przyjąć, że już wówczas diecezja należała do lwowskiej prowincji kościelnej. Proces biskupa J. Zamojskiego (1631) informuje, że diecezja jest sufraganią metropolii lwowskiej⁵⁰. Ostatecznie wszelkie wątpliwości na tym odcinku przeciał prymacjalny synod piotrkowski Wawrzyńca Gembickiego z 1621 r., kiedy m. in. oświadczył, „że biskupstwo bakowskie w Mołdawii, będące z dawną sufraganią metropolii lwowskiej, należy do teŝe metropolii”, wyznaczając biskupowi bakowskiemu miejsce po biskupie wendeńskim na synodach prymacjalnych (26 IV 1621 r.)⁵¹. Postanowienie to posiadało tym większą moc wiążącą, że akta synodu zatwierdził pap. Grzegorz XV bullą *Militantis Ecclesiae* z dnia 21 VIII 1623 r.⁵². Odtąd poprzez cały okres

⁴⁶ AGZ (Akta grodzkie i ziemskie) t. VIII nr 96 s. 171—176.

⁴⁷ VMPL t. II nr 391 s. 363. Tymczasem C. Eubel, P. Gauchat (*Hierarchia catholica*, t. I s. 106, t. III s. 116) zaliczają diecezję przez cały wiek XV aż do jej upadku na początku XVI stulecia do metropolii Kalotsa.

⁴⁸ P. Gauchat, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, Monasterii 1935, t. IV s. 107.

⁴⁹ BAV (Bibliotheca Apostolica Vaticana) Proces. cons., vol. 11 *A. Processus R. P. Hieronymi Arsengli Chiensi OFM Conv. utriusque Valachiae vicarii ad episcopatum Bacchoviensem promovendi, nec non super statu ejusdem episcopatus* 1607, k. 659 n.

⁵⁰ BAV *Proces cons.*, vol. 32. *Processus R. P. Joannis Baptistae Zamojski...* 1631, k. 635. *Ecclesia est episcopalis et subiacet archiepiscopo Leopoliensi idque scio, quia ab R. D. Archiepiscopo Leopoliensi fuerat vocatus ad concilium provinciale.*

⁵¹ *Syndus provincialis Gnesnensis provinciae sub... R. D. Laurentio Gembicki... archiep. Gnesnensi...*, *Petricoviae* 26 IV 1621 celebrata, Cracoviae 1624, cap. 4 k. C1 n.

⁵² Tamże, k. A2'—A3'.

przedrozbiorowy diecezja należała do lwowskiej prowincji kościelnej, a jej patronem był król Polski⁵³.

Nie jest natomiast bliżej znana „diecezja wołoska”, którą pap. Leon X wymienił jako sufraganię lwowską w bulli *Exponi nobis nuper* z dnia 27 VII 1515 r.⁵⁴. Nie jest to z całą pewnością biskupstwo sereckie, ponieważ papież wymienił je obok „diecezji wołoskiej”.

Podczas gdy diecezja bakowska, chełmska⁵⁵, kamieniecka, kijowska i przemyska do r. 1772 należały bez przerwy do lwowskiej prowincji kościelnej, to zupełnie inaczej przedstawia się to zagadnienie w odniesieniu do diecezji łuckiej i włodzimierskiej. Utworzona w r. 1403 diecezja łucka obok dawniej istniejącej włodzimierskiej należała najprawdopodobniej do metropolii lwowskiej⁵⁶. Natomiast biskupstwo włodzimierskie wymienione wprawdzie w 1375, 1412 i 1413 r. w granicach metropolii lwowskiej, już od XV w. przejawiało tendencje do uwolnienia się z tej zależności.

Genezy tych tendencji należy dopatrywać się w separatystycznych dążeniach ks. Witolda i sporze między Polską a Litwą o Wołyń. Bezpośrednią ich przyczyną były próby podjęte ze strony Polski utworzenia biskupstwa łańciskiego w Łucku, co samo przez się naruszało terytorium diecezji włodzimierskiej. 3 II 1418 r. w. ks. litewski Witold oskarżył arcybiskupa lwowskiego Jana Rzeszowskiego, że „stara się zagarnąć pod swoją władzę” biskupstwo i biskupa Grzegorza z Włodzimierza. Tymczasem, jak brzmi dalej skarga, wielki książę „dla istniejących już i założyć się mających biskupstw w swoich ziemiach pragnie założyć osobną metropolię”⁵⁷. Nie znamy bliżej odpowiedzi papieskiej, ale wypadła ona raczej negatywnie. Planowana przez w. ks. Witolda metropolia litewska nie została zorganizowana, a zatarg o biskupstwo w Łucku i Włodzimierzu został załatwiony kompromisowo przez połączenie obydwu biskupstw (21 XII 1425)⁵⁸. Jak późniejsze dokumenty

⁵³ P. Gauchat, op. cit., s. 107; por. K. Niesielski, *Herbarz polski. Powiększony dodatkami...* i wyd. przez J. Bobrowicza, Lipsk 1836/46, t. I s. 29.

⁵⁴ VMPL t. II nr 391 s. 363.

⁵⁵ Wzmianka w bulli nominacyjnej biskupa chełmskiego Wojciecha Starożrebskiego jakoby „diecezja chełmska była, jak mówi się, sufraganią gnieźnieńską”, jest raczej czymś wyjątkowym i bliżej nie zrozumiałym. Zob. *Excerpta ex libris manu scriptis Archivi Consistorialis Romani 1409—1590*, ed. J. Korzeniowski, Cracoviae 1890, nr 171 s. 110.

⁵⁶ W. Abraham, *Jakub Strepa*, s. 54 nn.

⁵⁷ *Codex epistolaris*, t. II nr 89 s. 109—110.

⁵⁸ *Excerpta ex libris manu scriptis*, nr 14 s. 78.

⁵⁹ KDKWil. (Kodeks dypl. katedry wileńskiej) nr 228 s. 255; por. W. Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899—1913*, Kraków 1921, s. 8 (reg.).

każą się domyślać ustalono również wówczas, że wołyńska diecezja ze stolicą w Łucku będzie wchodziła w skład lwowskiej prowincji kościelnej.

Tak np. pap. Pius II w bulli *Suscepti cura regiminis* z 10 IX 1459 r. przy nominacji ks. Wacława Raczkowica na biskupstwo łuckie nie omieszczał zaznaczyć, że należy ono do metropolii lwowskiej⁶⁰. Tenże papież w bulli *Ad cumulum tue* z 31 XII 1462 r., powiadomił arcybiskupa lwowskiego Grzegorza z Sanoka o nominacji na biskupstwo łuckie ks. Jana, „jako że jest jego sufraganem”⁶⁰. To samo powtórzył przy podobnej okazji pap. Paweł II w bulli *Ad cumulum tue* z 24 VII 1468 r.⁶¹. Również sam arcybiskup lwowski Grzegorz z Sanoka w dokumencie z 12 VIII 1466 r. oświadczył, że m. in. diecezja łucka należy do jego prowincji kościelnej⁶². Przynależność tę w drugiej połowie XV w. potwierdzały nadto apelacje z diecezji łuckiej do instancji sądów metropolitalnych we Lwowie, o których to apelacjach wspomina historyk arcybiskupów lwowskich, Skrobiszewski⁶³.

Tak było jeszcze za pontyfikatu arcybiskupa Grzegorza z Sanoka († 1477). W dalszych latach XV i w pierwszej połowie XVI w. piszącemu nie znane są przekazy źródłowe na temat przynależności metropolitalnej diecezji. Akta konsystorza lwowskiego z lat 1482—1498 nie zawierają ani jednej apelacji z diecezji łuckiej, chociaż podobne apelacje zanotowały z diecezji chełmskiej, kamienieckiej i przemyskiej⁶⁴. Natomiast w latach 1534—1586 takich apelacji było aż 12 do metropolitalnego konsystorza w Gnieźnie⁶⁵. Chociaż nie można z tego stanu rzeczy wyciągnąć pospiesznych wniosków, ponieważ w Gnieźnie fungowała instancja prymacjalna i legacka dla całej Polski, to jednakże tak częste apelacje posiadają swoją wymowę.

Niektórych danych, ale o charakterze fakultatywnym, dostarczają synody prowincjonalne XVI stulecia. Tak w składzie osobowym synodów prowincjonalnych gnieźnieńskich z lat 1510 i 1511 brak biskupa łuckiego, chociaż wymieniono wszystkich sufraganów gnieźnieńskiej

⁶⁰ J. Skrobiszewski, op. cit., k. C—C'.

⁶¹ Tamże, k. C'—C'z.

⁶² AGZ t. VIII nr 96 s. 174—176.

⁶³ J. Skrobiszewski, op. cit., k. C₄ (12 I 1466).

⁶⁴ *Acta officii consistorialis Leopoliensis antiquissima*, ed. G. Rolny, Leopoli 1927, t. I (1482—1489); t. II (1490—1498) indeks.

⁶⁵ *Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, wyd. H. Rybus, Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, 3 (1961) s. 48, 64, 70, 72, 73, 77, 82, 85, 89, 92. Regesty akt arcybiskupów wydane są z lat 1519—1798.

metropolii⁶⁶. Ale już w 1527 r. synod prymacjalny łęczycki, wymieniając sufraganiów metropolity lwowskiego pominął diecezję łucką, chociaż wymienił chełmską, kamieniecką i przemyską⁶⁷. Wprawdzie brak jest również diecezji kijowskiej, ale ta będąc raczej biskupstwem jeszcze nie zorganizowanym, nieuposażonym i więcej tytułarnym, kontrybucji na rzecz potrzeb państwa nie uiszczala. Wśród uczestników synodu piotrkowskiego z 1542 r. figurują tylko biskupi i delegaci gnieźnieńskiej prowincji kościelnej, a wśród nich między delegatem wileńskim a żmudzkiem jest ks. Jerzy Albinio archidiakon łucki w zastępstwie biskupa Jerzego Chwalczewskiego z Łucka⁶⁸. Wprawdzie wymieniono także delegata arcybiskupa lwowskiego, ale dziwi zupełny brak innych biskupów metropolii lwowskiej, podczas gdy z gnieźnieńskiej prowincji kościelnej wymieniono wszystkich.

Przytoczone fakty wskazują na długi i powolny proces wyłamywania się biskupów łuckich spod jurysdykcji metropolity lwowskiego i podporządkowywania się gnieźnieńskiej prowincji kościelnej. Proces ten dokumentuje bardzo wyraźnie lwowski synod prowincjalny, odprawiony 8 XI 1564 r. pod przewodnictwem arcybiskupa lwowskiego Pawła Tarły i w obecności nuncjusza papieskiego Commendonego. Na synod ten nie stawił się biskup łucki, chociaż byli obecni wszyscy pozostali sufragani⁶⁹; nie stawiła się również kapituła łucka, mimo iż zarówno biskup, jak i kapituła byli urzędowo wezwani⁷⁰. Tenże synod polecił „wysłać dwóch delegatów na najbliższy synod prymacjalny..., zalecając im nade wszystko, aby zarówno wobec arcybiskupa gnieźnieńskiego jako prymasa Królestwa i legata urodzonego, jak i jego synodu złożyli uroczyste oświadczenie, że (ich obecność na synodzie) nie spowoduje żadnego uszczerbku praw, przywilejów i godności metropolitalnego kościoła lwowskiego i jego członków”⁷¹. To ostatnie zdanie niedwuznacznie

⁶⁶ *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w w. XVI*, wyd. B. Ulanowski, W. Archiwum Komisji Prawniczej, Kraków 1895, t. I s. 374, 350.

⁶⁷ Tamże, s. 375 nr 30. Synod z 1539 r. informuje, że chodziło wówczas o całą lwowską prowincję kościelną, zob. J. Sawicki, *Aanalecta z rękopisów bibliotek warszawskich*, Prawo Kanoniczne, 3 (1960), nr 1/2 s. 359.

⁶⁸ *Materiały do historii*, s. 387.

⁶⁹ J. Skrobiszewski, op. cit., k. H₂.

⁷⁰ *Akta synodu prowincjonalnego lwowskiego w r. 1564 odbytego*, wyd. S. Morawski, Lwów 1860 s. 16. Porro Rndus in Christo Pater Dnus Luceoriensis Eppus una cum suo Capitulo per processu ad Sanctam Synodum Provincialem legitime vocatet citati, requisiti, nec per se nec per nuncios comparuerunt; por. Z. Chodyński, *Arcybiskup lwowski*, W: *Encyklopedia kościelna Nowodworskiego*, Warszawa 1873, t. s. 394.

⁷¹ *Akta synodu*, s. 31.

odnosiło się zapewne do całości terytorialnej czerwonoruskiej prowincji kościelnej. W kontekście zaś nieobecności na synodzie biskupa i kapituły łuckiej można tę protestację w obronie „całości praw... członków metropolii” uznać za formę uroczystego protestu ze strony metropolity lwowskiego i jego synodu, za obronę przynależności i jego praw w stosunku do diecezji łuckiej.

Tymczasem zapowiedziany przez prymasa Jakuba Uchańskiego synod prymacjalny na grudzień 1564 r. nie odbył się. Na najbliższym synodzie prymacjalnym, odbytym 19 V 1577 r. w Piotrkowie, czerwonoruską prowincję kościelną reprezentował biskup kamieniecki Marcin Białobrzeski, lwowską zaś i przemyską kapitułą katedralną ks. Walenty z Urzędowa archidiacon przemyski i ks. Bartłomiej Wargocki kanonik lwowski⁷². Akta jednakże tego synodu nie pozostawiły żadnego śladu powyższej protestacji. Nie był zresztą obecny na synodzie ani arcybiskup lwowski Jan Siemieński, ani też jego delegat⁷³.

Wspomniane wyżej oświadczenie synodalne nie zmieniło faktycznej sytuacji. Diecezja łucka pozostała przy gnieźnieńskiej prowincji kościelnej, mimo iż dopiero po synodzie rozgorzała bańka o jej przynależność metropolitalną. Wprawdzie niektóre listy nuncjusza A. Bolognetiego, skierowane do arcybiskupa lwowskiego J. D. Solikowskiego, sugerują w pewnej mierze jakoby diecezja łucka należała do lwowskiej metropolii⁷⁴, ale list biskupa łuckiego Bernarda Maciejowskiego do pap. Sykstusa V przecina wszelkie wątpliwości w tym względzie. 25 II 1588 r. donosi on papieżowi, że „przyjął sakrę biskupią z rąk arcybiskupa gnieźnieńskiego i na jego ręce złożył przepisane przez prawo kościelne wyznanie wiary”⁷⁵. Zarówno konsekrację jak i przyjmowanie wyznania wiary od biskupów sufraganialnych prawo kościelne zastrzegало dla metropolity miejscowego⁷⁶. Świadczyłoby to również, że i w Gnieźnie była już dłuższa tradycja, zaliczająca Łuck do metropoliii prymacjalnej.

Tymczasem odkąd we Lwowie został arcybiskupem Jan Dymitr Solikowski (1582—1603) spór o przynależność metropolitalną Łucka rozgorzał w całej pełni. W r. 1595 arcybiskup Solikowski w relacji do Rzymu podał, że diecezja łucka winna należeć do lwowskiej metropolii, ale biskupi łuccy usiłują się oderwać od Lwowa i przyłączyć się

---

⁷² *Materiały do historii*, s. 494.

⁷³ Tamże, s. 494.

⁷⁴ MPV t. VI *Albetii Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolarum et acta 1581—1585*, Kraków 1938, nr 382 s. 668 (24 XI 1583); nr 404 s. 713 (12 XII 1583).

⁷⁵ VMPL t. II nr 22 s. 21—22.

⁷⁶ W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd II s. 134.

do gnieźnieńskiej prowincji kościelnej⁷⁷. Prawdopodobnie w związku z akcją arcybiskupa Solikowskiego kapituła łowicka dnia 7 II 1601 r. złożyła uroczysty protest i oskarżyła metropolitę Lwowa „o uzurpację praw metropolitalnych w stosunku do diecezji łuckiej”. Protestację ingrosowano do Akt czynności prymasa St. Karnkowskiego⁷⁸.

Tymczasem Stolica Apostolska stała raczej po stronie Lwowa. C. Eubel, który wykorzystał do swej pracy archiwalia Kongregacji konsystorialnej (nominacje biskupów) zalicza diecezję łucką poprzez cały XVI w. aż do 1616 r. do metropolii lwowskiej⁷⁹. Proces informacyjny biskupa łuckiego Stanisława Gomolińskiego (16 V 1600) i arcybiskupa lwowskiego Jana Zamojskiego (1603) zalicza Łuck do metropolii lwowskiej⁸⁰. Proces informacyjny biskupa Marcina Szyszkowskiego zalicza Łuck wprawdzie do prowincji kościelnej gnieźnieńskiej, nie informuje, że „arcybiskup lwowski wysuwa roszczenia praw metropolitalnych do niej”⁸¹. Taki sam stan rzeczy odnotowała relacja arcybiskupa lwowskiego A. Próchnickiego z 1619 r.⁸², oraz żywotopisarz arcybiskupów lwowskich, J. Skrobiszewski (1628). Relacja arcybiskupa M. Krosnowskiego z 1649 r. nie wspomniała ani słowem o zatargu, lecz po prostu zaliczyła Łuck do metropolii lwowskiej⁸³.

Z dalszych lat XVII w. nie posiadamy relacji arcybiskupów lwowskich; są one dopiero z XVIII stulecia. Relacja arcybiskupa Jana Skarbka z 1731 r. wprawdzie zaliczyła diecezję łucką do lwowskiej prowincji kościelnej, ale nie omieszkała dodać, że „usiłuje ona wyłączyć się z prowincji lwowskiej, a pragnie się podporządkować metropolii gnieźnieńskiej. Równocześnie relacja załączyła bardzo interesującą argumentację środowiska łuckiego, uzasadniającą takie postępowanie. Otóż biskupi łucy uzasadniali swą przynależność do prymacjalnej metropolii

⁷⁷ *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595—1794*, wyd. T. Długosz, Lwów 1937, s. 13.

⁷⁸ *Regesty wybranych zapisek*, s. 213.

⁷⁹ E. Eubel, op. ci., t. II (1431—1503) s. 200; t. III (1503—1591) s. 229; t. IV (1592—1667) s. 224 (gdzie pod r. 1616 zanotowano suffr. Leopoliens.).

⁸⁰ BAV *Proces. cons.*, vol. 11 *Processus R. D. Stanislai Gomoliński...* 1600, k. 429; vol. 11A. *Processus R. D. Joannis Zamoyski...* 1603, k. 105.

⁸¹ Tamże, vol. 11A. *Processus R. D. M. Szyszkowski...* 1603, k. 207, 213?... est sub archiepiscopo Gnesnensi, sed Leopoliensis aliquid iuris in ea praetendit.

⁸² *Relacje arcybiskupów*, s. 69 n.; J. Skrobiszewski, op. cit., k. B nn.

⁸³ *Relacje arcybiskupów*, s. 102.

równoczesnym posiadaniem biskupstwa brzeskiego, które rzekomo „miało być położone bliżej Gniezna, niż Lwowa”⁸⁴.

Ta argumentacja Łucka nie była jednakowoż czymś nowym, powstałym w XVIII stuleciu. Po raz pierwszy odnotował ją proces informacyjny biskupa Stanisława Gomolińskiego już w 1600 r. Zznając we wspomnianym procesie ks. Stanisław Słupkowski, archidiacon chełmski, zaliczył diecezję łucką do metropolii lwowskiej. Ale zznający dzień później ks. Franciszek Pomaski, kanonik łucki, oświadczył, że „diecezja łucka podlega metropolii gnieźnieńskiej ze względu na Podlasie (późniejsza diecezja brzeska), przy równoczesnej przynależności do lwowskiej prowincji kościelnej ze względu na katedrę i liczne kościoły, położone na Rusi”⁸⁵.

We Lwowie chociaż liczono się z tego rodzaju argumentacją, to jednakże podkreślano, że główne biskupstwo łuckie położone jest bardzo blisko Lwowa, a nawet posiada wspólne granice z archidiecezją lwowską, i co ważniejsze jego przynależność metropolitalną do Lwowa potwierdzają liczne, dawne dokumenty papieskie⁸⁶. Podobną argumentację rozwinął jeszcze w 1628 r. dziejopis arcybiskupów lwowskich J. Skrobiszewski, przytaczając szereg dokumentów świadczących za przynależnością diecezji łuckiej do czerwonoruskiej prowincji kościelnej. Równocześnie jednakże stwierdził, że diecezja faktycznie wchodzi w skład metropolii gnieźnieńskiej.

Od lat trzydziestych XVII stulecia zarówno procesy informacyjne biskupów łuckich, jak i arcybiskupów gnieźnieńskich zaliczają diecezję do metropolii gnieźnieńskiej⁸⁷. Podobne stanowisko w tym okresie zajęli papieże przy nominacji biskupów łuckich, powierzając ich ekspedycję arcybiskupom gnieźnieńskim. Tak np. pap. Klemens XII w bulli *Ad omnium tuae* z dnia 30 IX 1739 r., skierowanej na adres metropolity gnieźnieńskiego, doniósł mu o mianowaniu ks. Franciszka Kobielskiego na biskupstwo łuckie, „jako że jest on sufraganiem gnieźnień-

⁸⁴ Tamże, s. 105. *Luceoriensis duntaxat (episcopatus) eximere se conatur et ecclesiae Gnesnensi ecclesiam suam suffraganeam praetendit fortassis ex ratione episcopatus Brestensis, quem una simul cum Luceoriensi possidet estque vicinior dioecesi Gnesnensi, quam Leopoliensi.*

⁸⁵ BAV *Proces cons.*, vol. 11. *Processus R. D. Stanisłai Gomoliński ad episcopatum Luceoriensem* 1600, k. 427 nn.(episcopatus est) sub metropolitano Gnesnensi ratione Podlachiae et sub metropolitano Leopoliensi ratione cathedralis et aliarum ecclesiarum in Russia consistentium.

⁸⁶ *Relacje arcybiskupów*, s. 105.

⁸⁷ BAV *Proces. cons.*, vol. 36. *Processus R. D. A. Gembicki...* 1637, k. 171', 173'; vol. 36. *Processus R. D. J. Lipski...* 1638, k. 518; vol. 52. *Processus R. D. W. Leszczyński...* 1658, k. 67; vol. 73. *Processus R. D. Andreae Leszczyński...* 1674, k. 158.

skim”⁸⁸. Pap. Benedykt XIV w bulli nominacyjnej biskupa Antoniego Wołowicza *Cum nos pridem* z 13 V 1755 r. stwierdził, że „diecezja łucka, jak wiadomo, podlega prawom metropolitalnym arcybiskupa gnieźnieńskiego”, co powtórzył w bulli *Ad cumulum tuae* z 12 V 1755 r., skierowanej do Gniezna⁸⁹.

Trzeba jednakże zaznaczyć, że mimo poszukiwań nie udało się odnaleźć dokumentu papieskiego regulującego spór prowadzony na przełomie XVI i XVII w. Prawdopodobnie dokument taki nigdy nie wyszedł z kurii papieskiej. Raczej trzeba przyjąć, że zaszedł bardzo rzadki wypadek zmiany przynależności metropolitarnej na podstawie zwyczaju. W przeddzień pierwszego rozbioru (1772) metropolia lwowska obejmowała więc archidiecezję lwowską, oraz diecezje: bakowską, chełmską, kamieniecką, kijowską i przemyską.

Metropolita lwowski nie posiadał żadnych przywilejów; korzystał jedynie z praw przysługujących metropolitom z prawa kościelnego, co głównie dotyczyło apelacji z biskupstw sufraganiałnych do trybunału metropolitalnego i odprawiania synodów prowincjonalnych. Podlegał natomiast wraz ze swymi sufraganiami prawom prymacjalnym Gniezna. Papież bowiem Leon X w bulli *Pro excellenti praeeminentia Sedis Apostolicae* z 11 VII 1515 r. podporządkował „również metropolię lwowską na Rusi, przynależnej do Polski, prawom prymacjalnym” Gniezna⁹⁰. W myśl tej bulli brał on udział wraz ze swymi sufraganami w synodach prymacjalnych, ale na te ostatnie sam wzywał własnych sufraganów. W synodach tych najczęściej brał udział przez delegatów, a tylko w kilku wypadkach osobiście⁹¹. W hierarchii Kościoła polskiego występował on zawsze na drugim miejscu zarówno w senacie, jak i na synodach kościelnych. W wypadku mniejszych spraw kościelnych przy nieobecności prymasa Stolica Apostolska zwracała się za jego pośrednictwem do poszczególnych biskupów w obydwu metropoliach. Tak np. pap. Paweł III w instrukcji danej legatowi Pamfili a Strasoldi (10 IX 1536) polecił w wypadku nieobecności w kraju prymasa przekazać bullę i brewia konwokacyjne na sobór trydencki

---

⁸⁸ AD Siedl. (Archiwum Diecezjalne w Siedlach) nr 123 *Liber, in quo inveniuntur gratiae Romanae illustr. episcopis Luceoriensibus et Brestensibus inservientes* (z XVIII w.), k. 83 n.

⁸⁹ Tamże, k. 5, 7—9.

⁹⁰ *Decretales summorum pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provincialium... collectae*. Poznań 1860, s. 238 n.

⁹¹ Por. *Materiały do ustawodawstwa synodalnego*, s. 347, 350, 387, 440, 456, 494.

arcybiskupowi lwowskiemu⁹². Podobne polecenie otrzymał legat w stosunku do arcybiskupa ryskiego. U podstaw tej ostatniej decyzji leżały zapewne motywy natury politycznej.

SUMMARIUM

De provinciae ecclesiasticae Leopolitanae Latinorum finibus (1367—1772)

In sequelam actionis politicae Casimiri Magni versus Orientem, Russia Haliciens una cum Podolia et Volinia parte Regni Poloniae per spatium annorum 1340—1387 annexa et incorporata est. Crescente iam a saeculo XIII in his terris, magna ex parte per orthodoxae Ecclesiae fideles inhabitantes, numero catholicorum enata est necessitas ecclesiarum Latini ritus constituendi, quas re vera missionarii monachi ex ordine S. Francisci et S. Dominici erexerunt. Hae omnes jurisdictioni episcopali Lubucensis episcopi subiacebant.

Brevi tempore sub dominatione Polona quatuor episcopatus Latini, nempe Premisliensis (1353), Vladimiriensis in Volinia (1358), Leopoliensis (1359) et Chelmensis (1359) constituti sunt. Hisce in circumstantiis quaestio permagni momenti orta est, quae metropolitanae jurisdictioni hii episcopatus subiciendi sunt? Quatuor enumerandae sunt variae sententiae quaestionem hanc dissolvere cupientes. Prima eorum, regi Poloniae propinquior, episcopatus Russiae metropolitanae ecclesiae Gnesnensi incorporare censuit, altera autem, cui principes Russiae favebant, immediatae Sedis Apostolicae illos subesse, tertia vero, cui curia Avenionensis adhaerebat, omnes hos episcopatus patriarchae Constantinopoleos Latinorum jurisdictioni committere censuit.

Altera et ultima sententia, jam anno 1349 orta, et 1366 renovata et per regem Casimirum repraesentata, episcopatibus Latinis in Russia novam metropolim in urbe Halicz creare intendebat. Haec in effectum iam anno 1367 deducta (primus archiepiscopus Haliciensis Cristinus) et per bullam Gregorii XI, quae incipit Debitum pastoralis officii die 13 II 1375 Promulgata est. Haec ecclesiam Haliciensem ad dignitatem metropolitanae ecclesiae elevavit, ecclesias Chelmensem, Vladimiriensem et Premisliensem ad tollendum quodcumque debium cathedralis fuisse et esse declaravit, suffraganeasque suprafatae Haliciensis ecclesiae subesse voluit. Decursu autem saeculo XIV etiam alii duo episcopatus Halicensi provinciae ecclesiasticae adiunctae sunt, nempe Kamieniec Podolski et Kijovia.

Precibus Ladislai Jagellonidis regis Poloniae, nec non archiepiscoporum Halicensium, Joannes XXIII, qui eo tempore apud Polonas tamquam pontifex Romanus censeretur, sedem metropolitanam ad urbem capitalem Russiae Rubrae, quae Leopoli nuncupatur, transtulit,

⁹² *Concilii Tridentini actorum pars prima. Monumenta concilium praecedentia*, ed. St. Ehses. Friburgi i. B., 1904, nr 22 r. 38—40. Verum quia facile fieri potest, ut rex in Lithuaniam esset, unde archiepiscopus Gnesnensis plurimum distaret et Leopoliensis sibi proximior esset, tunc habebit praesentare breviter et bullas praedicto archiepiscopo Leopoliensi.

et per bullam, quae incipit *In eminenti specula militantis Ecclesiae* die 28 VIII 1412 sententiam hanc declaravit. Haec etiam episcopatum Ceretensem in Moldavia in suffraganeorum numero, praeter ecclesias superius recensitas, enumeravit.

Dioecesis haec circa annum 1590 ad vitam in urbe Baków restituta, ac dein dioecesis Bacchoviensis denominata, ecclesiae metropolitanae Leopoliensi in synodo primatiali sub Laurentio Gembicki primae Poloniae anno 1621 Petricoviae celebrata, subiecta est.

Ad hanc metropolim etiam episcopatus Luceoriensis, anno 1403 creatus ac dein 1425 ecclesiae Vladimiriensi unicus, ab origine spectabat, quod etiam pontificia et alia documenta e saeculo XV luculentissime confirmant. Dimidio autem saecula XVI dioecesim hanc e provincia ecclesiastica Leopolitana exviscerandam et ecclesiae metropolitanae Gnensnesi uniendam episcopi Luceorienses unicum capitulo suo permultos conatus dare non dubitarunt, quod et assecuti in re vera sunt, teste synodo provinciali Leopoliensi (1564) et aliis pontificibus documentis.

Saepefata ecclesia metropolitana sex episcopatus, ante primam partitionem Poloniae (1772), tamquam suffraganeos, nempe, in Chełm, Kamieniec Podolski, Kijów, Przemyśl et Baków in Moldavia, comprehendebat.